

УДК 94(477)(092)"1917/1920"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-70-76

Л. С. Соколова

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Одеської державної академії будівництва та архітектури

Микита Шаповал про Велику революцію та її провідників

У статті актуалізовано працю українського соціолога Микити Шаповала "Велика революція" (1928), де йдеться про події в Україні десятилітньої давнини (1917–1920), учасником яких був автор. Вчений проаналізував і узагальнив суспільні процеси і явища на українських етнічних землях; показав особливості соціальної структури й відносини соціальних груп, діяльність політичних партій і лідерів; в окремому розділі розкрив феномен більшовизму. У статті наведено узагальнену порівняльну характеристику українських політиків революційної доби, дану їхнім сучасником, соратником, опонентом М. Шаповалом, що став істориком революції. На відміну від "випадкових людей" в революції, М. Шаповал – теоретик революції сформулював вимоги до справжнього політика-провідника, які досі не втратили своєї актуальності.

Ключові слова: Українська революція, історіографія Української революції, політик-провідник, М. Шаповал, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Л. Бич, Є. Петрушевич.

Сторіччя Української революції спонукає до її ретельного, всебічного й поглибленого вивчення, актуалізує звернення до історії досліджень подій 1917–1920 років, в тому числі перших узагальнюючих праць, створених саме учасниками національно-визвольних змагань. Серед них український політичний діяч Микита Юхимович Шаповал (1882–1932). У 2017 р. минув його подвійний ювілей: 135 років від народження та 80-ті роковини смерті.

За роки безпосередньої участі у революційних подіях (1917–1919) М. Ю. Шаповал брав активну участь у розбудові держави: 4 рази депутат Центральної Ради і член Малої Ради; комісар Київського повіту, заступник голови повітової управи та член Виконавчого комітету Київської губернії; член правління Всеукраїнського союзу сільськогосподарських кооперативів "Централь"; голова Всеукраїнської Лісової спілки, завідувач лісотехнічного економічного відділу, директор Лісового департаменту; член Українського наукового товариства; редактор газети "Вісті з Української Центральної Ради";

голова української делегації на переговорах з Тимчасовим урядом в Петрограді; член української делегації на переговорах з делегацією Тимчасового уряду в Києві; делегат від України на з'їзді народів Росії в Києві; делегат Всеукраїнського з'їзду Вільного Козацтва; делегат Всеукраїнських з'їздів I селянського, II і III військового; делегат від України до Передпарламенту в Петрограді та до Всеросійських Установчих Зборів; член Крайового комітету для охорони революції в Україні; керуючий справами Ради Міністрів; міністр пошти та телеграфу УНР; міністр земельних справ Директорії УНР; співавтор IV Універсалу УНР; організатор і один з керівників Українського Національного Союзу; координатор протигетьманського повстання [4, с. 8–10].

Доля М. Шаповала склалася так, що вже у лютому 1919 року (після добровільної відставки через принципові розходження з керівництвом Директорії і після вислання його урядом ЗУНР за межі країни "за більшовицьку агітацію") він виїхав за кордон, де розгорнув активну політичну, наукову і культурну діяльність.

Якийсь час М. Шаповал був аташе дипломатичної місії УНР у Швейцарії, її секретарем в Угорщині, а в жовтні 1919 р. був відряджений у справах місії до Праги як радник Директорії з культурно-просвітницьких справ за кордоном. Йому доручалося вести культурно-просвітницьку роботу серед військовополонених та біженців і всіх українських громадян, які перебували на території Чехословацької Республіки. В цій країні він залишався до кінця життя.

У Празі М. Шаповал заснував Український Громадський Комітет і в 1921–1925 роках був його головою. Ця благодійницька організація за допомогою чехословацького уряду організувала поблизу Праги в Подєбрадах Українську господарську академію (1922 р.) та Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (1923 р.).

У пошуках відповіді на питання щодо причин поразки Української революції вчений прийшов до рішення про необхідність ґрунтовного, системного соціологічного дослідження українського суспільства. Для втілення цієї ідеї він зібрав розпорошені емігрантські українські наукові сили і в 1924 р. у Празі створив Український інститут громадознавства, який під його плідним керівництвом виконав велику роботу з організації соціологічних студій. За 8 років існування інституту вчений особисто підготував до друку понад 30 праць [1, с. 44].

Життєвий шлях і творча спадщина М. Шаповала давно стали об'єктами вивчення українських науковців [2]. Більшість досліджень присвячено М. Шаповалу-соціологу та його науковим працям в

царині соціології (В. Білецький, А. Зотова, І. Пасько, О. Юренко) і національної ідеї (І. Бичук, О. Бікла), є розвідки про нього як політика-державотворця (Д. Курас, Н. Миронець, В. Терещенко), публіциста (А. Волобуєва), журналіста (Н. Григор'єва, С. Привалова, В. Романько), видавця (О. Чумаченко) і митця (Т. Єщенко, В. Просалова, Ф. Пустова). М. Шаповал як історик Карпатської України зацікавив Н. Миронець і О. Чумаченко [4].

У даній статті йдеться про М. Шаповала – історика і теоретика Української революції.

Загалом науковець залишив після себе величезну творчу спадщину – близько 400 публікацій (книг, статей, заміток, рецензій) [3, с. 62]. Серед них "Велика революція" (з нагоди 10-річчя революції в Україні) – книга, видана в 1928 р. у Празі – це публікація циклу авторських лекцій, створених на основі власних спогадів і досліджень, прочитаних у 1927 р. для робітників міст США.

Назву книги і відповідної історичної події М. Шаповал пояснив у вступі: революція є "Великою" для світу (охопила простір в 20 млн кв. м; втягнула у свій вир 150 млн чол.; призвела до розпаду імперій), а для українців особливо: "Український народ майже в цілому своєму числі захоплений революцією або опалений нею, схвильований, розгойданий нею. Революція ця для українців є найбільшою історичною подією, яка прийшла після революції XVII століття (Хмельниччини)... Не диво ж, що кожний з нас, як діячів цієї революції, так і її жертв, і її споглядачів, наповнений нею: ми живемо, думаємо, робимо під безпосереднім впливом революції, яка означає нашу особисту долю і нашу колективну, національну долю" [5, с. 3].

Також у передмові М. Шаповал пообіцяв оповісти щирю правду про хід революції та її впливи на подальшу долю України, показати основне і головне: що вже дала революція українцям; які ще має приховані можливості; яку роль в ній може відігравати свідомо воля українського народу; що треба робити кожному українцю, щоб підтримати визвольний процес. Автор підкреслив, що революція не мета, а шлях до визволення, і тому на неї слід дивитися критичним, тверезим поглядом, бачити світло й тіні, не лише любити або ненавидіти, але передовсім розуміти її. Як сучасник і учасник революції він усвідомлював і свою відповідальність за виклади, і те, що йому важко бути спокійним та об'єктивним навіть 10 років поспіль, тому пообіцяв "убезпечитися" від суб'єктивних висновків і оцінок фактами і документами [5, с. 4].

Дослідження М. Шаповала складається з двох частин: "Доба 1917–1920 рр." і "Доба брехні, терору і здирства (большевізм на Україні)". За назвами розділів проглядає опис, порівняння, аналіз і

синтез подій в авторській періодизації: причини революції; постання УНР; перша війна більшовиків проти України; німецьке військо в Україні; друга війна більшовиків проти України; війна проти більшовиків і Добрармії; кінець Директорії і Петлюрівщини; польсько-петлюрівський союз; польсько-петлюрівський похід на Україну; революція на Кубані; революційна доба в Галичині; події в Бессарабії; загальний погляд на українську революцію. У другій частині праці йдеться про перемогу, протиріччя і опозицію більшовизму в 1917 р.; більшовизм в Україні і на Кубані, економічну і національну політику більшовиків; кризу більшовизму і проблеми визволення України.

Загальний погляд М. Шаповала на Українську революцію викладений у восьми тезах, в яких йдеться про особливості соціальної структури населення України, української складової революції, об'єктивних умов революції, суб'єктивного стану українських революційних сил та провідників. Вчений вважав, що питання провідників дуже важливе для розуміння неуспіхів і помилок. Враховуючи фах, світогляд, темперамент, програму, послідовність, тип і авторитет, він визначив тодішніх лідерів як "випадкових людей" в революції.

Нижче наведено порівняльну характеристику п'яти діячів, дану М. Шаповалом з відстані десятиліття.

Отже, за фахом М. Грушевський – історик, не був до революції провідником навіть малої політичної групи, через те не мав досвіду керівництва. Був відомий між українцями і лише через це був обраний на провідника. Як що не він, то хто інший? В. Винниченко – член партії соціал-демократів, але головний фах – письменство белетристичне. Політично керівничий досвід малий, та й то одержаний в маленьких підпільних гуртках. С. Петлюра – за фахом журналіст, урядовець. У провідники потрапив випадково, навіть не маючи в той час того, що мали обидва попередні: деякої популярності. Л. Бич (на Кубані) – за фахом знов-таки не політичний провідник, але практичний адміністратор, муніципальний діяч; мав більший практичний досвід в суспільній адміністрації, ніж попередні. Є. Петрушевич (Галичина) – єдиний, хто за фахом був політиком, як посол до парламенту, але провідником не був, вдача не відповідна.

За світоглядом ближче до ідеї революції стояли Винниченко і Петлюра як чинні соціал-демократи, потім Бич як соціал-демократ – опортуніст, що ж до Грушевського, то на початку революції був типовий "радикал-демократ", потім став співчувати есерам, формально став есером в січні 1921 р. і в тому ж році відмовився від боротьби. Петрушевич як націонал-демократ політично був ворогом соціальної революції.

За темпераментом революціонером був Винниченко, з перевагою емоцій над інтелектом і волею, близько до нього Петлюра, зі слабкими психологічними даними – емоції, інтелект і воля пересічної людини; Грушевський переважно інтелектуаліст, слабкі емоції, пересічна воля, безтемпераментний, як Бич і Петрушевич, у яких слабкий інтелектуалізм, слабкі емоції і ще слабша воля.

За програмою. Всі вони не мали виробленої програми революції: найбільш свідомими щодо цього були Винниченко і Петлюра, що на початку революції обстоювали буржуазний характер революції, а потім еволюціонували в протилежному напрямі (навесні 1919 р.): Винниченко став комуністом, а Петлюра перейшов до дрібної буржуазії. Грушевський еволюціонував планомірно вліво, прийняв соціальну революцію і відмовився від боротьби з більшовиками. Петрушевич політично орієнтувався по черзі: на німців, на Антанту, на Денікіна, на більшовиків, як більш доцільне в ситуації, що склалася (до того ж на уряд, а не на більшовизм). Бич не еволюціонував, але просто перейшов на культурно-наукову працю, відмовившись від політичної боротьби, як Грушевський і Винниченко.

Грушевський за типом учений, культурник. Політика – це його данина історичному моменту, виконання громадського обов'язку в фатальний час. Винниченко – експансивний письменник і сибарит, який органічно не може братись за чорну, невдячну, клопітну працю суспільного будівництва і боротьби. Він так само особа в революції епізодична. Бич і Петрушевич не революціонери взагалі, Петрушевич – несучасна людина: обороняти капіталізм в добу соціальної революції – це означає бути безмірно відсталим. Найбільш витривалий був Петлюра, але його здібності занадто малі, щоб йому виробитись на провідника революції чи політика першорядної величини [6, с. 183–184].

Яким же, на думку М. Шаповала, має бути "невипадковий" політик? "Вимоги до політика-провідника міряються величиною чергових історичних завдань, які мають бути вирішені, щоб народ ступив на шлях, що веде вперед, у будучність". Таким є завдання "вивести поневолену націю з кліщів тяжкої соціальної структури, цебто розбити цю структуру шляхом національного будівництва (внутрішньо усамостійнити) і шляхом політичної боротьби, що мала б остаточно трансформуватись в соціальну революцію". За М. Шаповалом, для появи справжнього діяча все залежить: а) від біологічного ґрунту (загального фізичного стану), б) від висоти (вищий, пересічний, нижчий) основних здібностей інтелекту, емоцій, волі; в) від характеру їх сполучень, г) від соціального оточення, з якого даний індивід вийшов і одержав перші враження, і в якому діє" [6, с. 185–186].

Прикладаючи вищезазначені дефініції до провідників революції, М. Шаповал на тлі гострого браку національних кадрів в добу революції не знайшов жодного лідера серед перших постатей, що відповідав би означеним вимогам. Маючи хист, здібності, фах і досвід, так само критично він оцінював і свою діяльність. Але великим твором свого покоління революціонерів вважав українську державність у формі "республіки українського трудового народу".

З відстані століття сучасні українські історики, соціологи, політологи, етнологи, літературознавці, педагоги ретельно досліджують багатограний феномен Української революції. Актуалізована у статті праця М. Шаповала "Велика революція" не тільки не втратила свого значення як історичного та історіографічного джерела, а й заслуговує на подальший глибший розгляд науковців і викладачів.

Література

1. Волович В. Післямова. Шаповал М. Ю. *Соціологія українського відродження*. Київ: Україна, 1994. 45 с.

2. Микита Шаповал – видатний державний діяч, вчений, патріот: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. *Донецький вісник НТШ*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. XIX. 132 с.

3. Миронець Н. Микита Шаповал про національне відродження і державність. *Донецький вісник НТШ*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. XIX. С. 50–62.

4. Миронець Н., Чумаченко О. Проблеми Карпатської України у науковій спадщині Микити Шаповала. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. праць / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2001. Вип. 11: Духовна культура українців на етнічних західних землях впродовж віків. С. 19–23.

5. Терещенко В. Державотворець Микита Шаповал. *Донецький вісник НТШ*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. XIX. С. 7–26.

6. Шаповал М. Велика революція. Прага: Вільна спілка, 1928. 273 с.

References

1. Volovych V. Pislamova. Shapoval M. Yu. *Sotsiologhiia ukrainskoho vidrozhennia*. Kyiv: Ukraina, 1994. 45 s.

2. Mykyta Shapoval – vydatnyi derzhavnyi diiach, vchenyi, patriot: zb. materialiv mizhnar. nauk. konf. *Donetskyi visnyk NTSh*. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2007. T. KhKh. 132 s.

3. Myronets N. Mykyta Shapoval pro natsionalne vidrozhennia i derzhavnist. *Donetskyi visnyk NTSh*. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2007. T. KhKh. S. 50–62.

4. Myronets N., Chumachenko O. Problemy Karpatskoi Ukrainy u naukovii spadshchyni Mykyty Shapovala. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* : zb. nauk. prats / KNU im. T. Shevchenka. Kyiv, 2001. Vyp. 11: Dukhovna kultura ukraintsiv na etnichnykh zakhidnykh zemliakh vprodovzh vikiv. S. 19–23.

5. Tereshchenko V. Derzhavotvorets Mykyta Shapoval. Donetskyi visnyk NTSh. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2007. T. KhlKh. S. 7–26.
6. Shapoval M. Velyka revoliutsiia. Praha: Viina spilka, 1928. 273 s.

Л. С. Соколова

кандидат исторических наук, доцент кафедры украиноведения
Одесской государственной академии строительства и архитектуры

Никита Шаповал о Великой революции и её лидерах

В статье актуализирована книга украинского социолога Никиты Шаповала "Великая революция" (1928), где идет речь о событиях в Украине десятилетней давности (1917–1920), участником которых был автор. Ученый проанализировал и обобщил общественные процессы и явления на украинских этнических землях; показал особенности социальной структуры и отношения социальных групп; деятельность политических партий и лидеров; в отдельном разделе раскрыл феномен большевизма. В статье приведена обобщенная сравнительная характеристика украинских политиков времен революции, данная их современником, соратником и оппонентом Н. Шаповалом, ставшим историком революции. В отличие от "случайных людей" в революции Н. Шаповал – теоретик революции сформулировал требования к настоящему политику-лидеру, которые до сих пор не утратили своей актуальности.

Ключевые слова: Украинская революция, историография Украинской революции, политик-лидер, Н. Шаповал, М. Грушевский, В. Винниченко, С. Петлюра, Л. Быч, Е. Петрушевич.

L. S. Sokolova

Candidate of Historical Sciences, associate professor of the Department of Ukrainian Studies Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Mykyta Shapoval about the Great revolution and its leaders

The article actualised the book of the Ukrainian sociologist Mykyta Shapoval "The Great Revolution" (1928), which deals with the events in Ukraine, to which the author was a participant ten years ago (1917–1920). The scientist analyzed and generalized social processes and phenomena on Ukrainian ethnic lands; showed the features of the social structure and the attitude of social groups; the activities of political parties and leaders; in a separate section revealed the phenomenon of bolshevism. The article gives a generalized comparative description of Ukrainian politicians of the times of the revolution, given by their contemporary, associate and opponent - N. Shapoval, who became a historian of the revolution. Unlike "occasional people" in the revolution, M. Shapoval - the theorist of the revolution formulated the requirements for a real leader-politician, which have not lost their relevance to this day.

Key words: Ukrainian revolution, historiography of the Ukrainian revolution, leader-politician, M. Shapoval, M. Grushevsky, V. Vinnichenko, S. Petliura, L. Bych, E. Petrushevich.